

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ
МІНІСТЕРСТВА ЕКОНОМІКИ ТА З ПИТАНЬ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ**

Лазебна Марина Володимирівна

УДК: 331.52

**ОРГАНІЗАЦІЙНО - ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ**

Спеціальність: 08.02.03. – “Організація управління, планування і
регулювання економікою”

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ - 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Науково-дослідному економічному інституті Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор
Бондар Інтерна Касянівна,
Науково-дослідний економічний інститут
Міністерства економіки та з питань європейської
інтеграції України, завідувач відділом

Офіційні опоненти: – доктор економічних наук, професор
Новіков Валерій Миколайович,
Інституту демографії і соціальних
досліджень НАН України, завідувач відділом

– кандидат економічних наук,
Савенко Олександр Леонідович, начальник відділу
з економічних питань пенсійної реформи
Міністерства економіки та з питань європейської
інтеграції України

Провідна організація – Інститут економічного прогнозування НАН України

Захист відбудеться 8 квітня 2004 року о 13 годині 30 хв. на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д 26.801.01 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України (01601, м. Київ, бульвар Дружби народів, 28, 5-й поверх, зал засідань).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці НДЕІ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України (01601, м. Київ, бульвар Дружби народів, 28, перший поверх).

Автореферат розісланий “5” березня 2004 року.

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради,
доктор економічних наук

О. Ю. Рудченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Процес старіння населення та зростання частки осіб пенсійного віку посилює соціальне та фінансове навантаження на працююче населення країни і стає причиною підвищеної уваги сучасного суспільства до розвитку системи недержавних пенсійних фондів (далі – НПФ).

Побудова ефективно функціонуючих НПФ в Україні означає створення нового механізму пенсійного забезпечення. Значущість таких фондів визначається їх спроможністю бути суттєвим джерелом підтримки соціальних стандартів та одночасно акумулятором внутрішніх інвестиційних ресурсів для прискореного розвитку національної економіки.

Останнім часом прийнято ряд законодавчих актів і нормативних документів щодо діяльності НПФ. Однак процес їх створення та подальшого розвитку в Україні дещо уповільнюється з причин недостатнього досвіду та системних наукових досліджень, розробки і запровадження ефективних регулюючих і стимулюючих заходів, які на цьому етапі становлення НПФ є не тільки особливо актуальними, але й складними. Актуальність розроблення обґрунтованої політики держави щодо формування механізмів добровільного пенсійного страхування, посилення державного контролю і регулювання таких фондів обумовлена також негативними результатами діяльності трастів та НПФ у 90-х роках минулого століття, що на сьогодні є одним з суттєвих факторів недовіри населення до будь-яких фінансових інститутів.

Одночасно не в повній мірі сформувалося сприятливе економічне середовище для розвитку НПФ в Україні. Основні проблеми їх становлення пов'язані з недостатнім ступенем макроекономічної стабільності держави, низьким рівнем ефективності підприємств, капіталізації фінансового ринку та доходів населення. Таким чином, НПФ на початку їх розвитку перебувають у досить складних умовах і внаслідок цього можуть не набути (за мірками розвинутих країн) здатності суттєвого впливу на економічну систему.

Наукові дослідження передумов заснування нової системи НПФ, перспектив активізації діяльності та можливостей їх державного регулювання набувають особливої актуальності також у зв'язку з визначеною Урядом стратегією щодо формування значного середнього класу в країні, оскільки динаміка внесків населення до цих фондів значною мірою залежить від зміцнення саме цього соціального прошарку.

Аналіз сучасних наукових досліджень з актуальних питань цієї проблеми дозволяє зробити висновок, що вони перебувають на початковому етапі. Тому дослідження саме цих аспектів є актуальним і має суттєве теоретичне та практичне значення.

Зв'язок теми з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в тісному зв'язку з науково-дослідними роботами НДЕІ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України. Автор брав участь у опрацюванні таких тем: “Розвиток вітчизняного виробництва та розширення внутрішнього ринку України шляхом стимулювання позитивних факторів зростання грошових доходів населення, виявлення та запобігання впливу на доходи негативних факторів” (2001 р., номер державної реєстрації 0101U006480), де автором здійснено

інформаційне забезпечення аналізу доходів населення, та “Наукові підходи до визначення та формування середнього класу в Україні” (2003 р., номер державної реєстрації 0103U008427), де автором розроблені пропозиції щодо шляхів та напрямів реалізації пенсійної реформи.

Мета і задачі дослідження. Метою роботи є обґрунтування організаційно-економічного механізму державного регулювання діяльності НПФ в Україні.

Для досягнення мети роботи передбачалося вирішення таких завдань:

- розглянути теоретичні концепції створення систем пенсійного забезпечення;
- визначити соціально-економічну природу та особливості недержавного пенсійного забезпечення, тенденції його становлення та розвитку в системі соціально-економічних відносин;
- обґрунтувати роль держави в регулюванні діяльності НПФ;
- здійснити аналіз соціально-економічних передумов розвитку НПФ в Україні; виявити причини, що його гальмують, та обґрунтувати заходи, які доцільно впровадити у системі державного регулювання;
- обґрунтувати складові важелі організаційно-економічного механізму державного регулювання діяльності НПФ та розробити практичні рекомендації щодо сприяння та розвитку добровільного пенсійного забезпечення;
- розробити підходи до побудови системи моніторингу соціально-економічних індикаторів (показників) діяльності НПФ.

Об'єктом дослідження є сукупність економічних, соціальних та організаційно-правових відносин діяльності НПФ.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та практичні питання державного регулювання діяльності НПФ в умовах ринкових перетворень.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є теоретичні положення та методи наукового пізнання взаємопов'язаних та взаємообумовлених процесів розвитку НПФ, визначення їх ролі у системі соціально-економічних відносин. У дисертації використовуються також спеціальні методи дослідження, зокрема, методи логічного аналізу, синтезу і порівняння – при визначенні стану та оцінки фінансової діяльності НПФ, опрацюванні наукових праць з питань розвитку інститутів недержавного пенсійного забезпечення; статистичні методи (у тому числі метод групувань, зіставлень, графічний, табличний) – при обробці інформації для аналізу і оцінки економічних передумов розвитку НПФ; балансовий метод – при аналітичному дослідженні грошових доходів і витрат населення та їх основних складових; індексний метод – при аналізі динаміки реальних доходів населення і реальної заробітної плати та її порівнянні з динамікою реального ВВП та індексами споживчих цін.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна основних положень, які обґрунтовуються в дослідженні, полягає в наступному:

одержано вперше:

розроблено організаційно-економічний механізм державного регулювання діяльності НПФ з визначенням в його рамках основних напрямів регулювання (зокрема, інвестиційний, податковий та інформаційний) та практичних заходів, впровадження яких дозволить спрямувати діяльність НПФ на розв'язання актуальних проблем соціально-економічної політики, визначити довгострокові орієнтири у розвитку цих фондів з урахуванням стратегічних інтересів України і сучасних тенденцій фінансових ринків;

розроблено механізм впровадження схем пільгових пенсій в систему НПФ, в основу якого покладено: законодавче запровадження відрахувань страхових внесків роботодавцями до професійних чи корпоративних пенсійних фондів на користь осіб, які працюють в особливо шкідливих або важких умовах; сприяння удосконаленню порядку проведення атестації підприємств з такими умовами праці; стимулювання роботодавців до поліпшення умов праці;

обґрунтовано методичні підходи до побудови системи моніторингу діяльності НПФ на базі визначальних показників їх економічного і соціального розвитку. За допомогою такого моніторингу буде організовано системне спостереження за динамікою і характером якісних змін в процесі розвитку НПФ у взаємозв'язку з різноплановими соціально-економічними аспектами та встановлено фактори формування позитивних і негативних тенденцій їх діяльності;

удосконалено:

класифікацію пенсійних систем за різними ознаками (принципами організації управління, типами інститутів, що здійснюють діяльність в сфері пенсійного забезпечення, методами організації фінансових ресурсів, вимогами до участі в пенсійній системі, формою власності, типами пенсійних зобов'язань), яка базується на порівняльному аналізі процесів формування пенсійних систем і дає змогу по-новому підійти до оцінки їх значення у сучасному суспільному розвитку;

дістало подальшого розвитку:

підходи до регулювання інвестиційної діяльності пенсійних фондів на основі застосування відповідних обмежень за ступенем ризику об'єктів інвестування, що дозволить зменшити ризики втрати пенсійних активів;

визначення принципів та підходів до формування податкового режиму для діяльності пенсійних фондів, які ґрунтуються на порівняльному аналізі можливих комбінацій оподаткування чи звільнення від оподаткування суб'єктів на різних стадіях процесу пенсійного забезпечення через НПФ.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення та висновки даного дослідження були задіяні і можуть бути використані в діяльності органів законодавчої та виконавчої влади при обґрунтуванні та вдосконаленні стратегії пенсійної політики в Україні, розробці системи заходів, спрямованих на посилення дієвості державного регулювання у сфері добровільного пенсійного страхування.

Аналітичні матеріали щодо передумов розвитку НПФ, теоретичні і практичні рекомендації, отримані в процесі дослідження, були використані Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції України при розробці Державної

програми соціально-економічного розвитку на 2004 рік (довідка № 27-21/235 від 18.11.2004 р.), Міністерством праці та соціальної політики при розробці Плану заходів щодо запровадження накопичувального рівня загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (довідка 03-3/197-030-2 від 13.01.2004 р.) та Кабінетом Міністрів України при підготовці Закону України “Про недержавне пенсійне забезпечення” (довідка № 26-8898/87 від 10.12.2003 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є закінченим науковим дослідженням, самостійно виконаним автором, яке має наукове і практичне значення.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні результати дослідження було викладено на міжнародних конференціях “Фінансові послуги у новому столітті” (Київ, 5-7 грудня 2001 р.), “Пенсійна реформа в Україні: можливості та перспективи” (Київ, 3-5 грудня 2002 р.) та “Пенсионная реформа в России: от разработки к реализации” (Москва, 24-26 вересня 2003 р.); Першій Міжнародній науково-практичній конференції “Формування і розвиток корпоративного сектора економіки” (Київ, 21-22 березня 2003 р.); науково-практичній конференції “Управління економікою в ринкових умовах в контексті стратегічних напрямів розвитку України до 2011 року” (Київ, 6-7 червня 2003 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження викладено у 7 публікаціях загальним обсягом 2,8 д.арк., з них 5 статей – у наукових фахових виданнях, в тому числі 4 одноосібних публікаціях та 1 у співавторстві, (особисто автору належить 1,85 д.арк.).

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, переліку використаних джерел (179 найменувань). Основний зміст дисертаційної роботи викладено на 199 сторінках; робота містить 15 таблиць, 17 рисунків, 52 додатків.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У першому розділі “**Науково-методичні основи побудови системи недержавних пенсійних фондів в Україні**” на основі опрацювання та узагальнення наукових знань вітчизняних та зарубіжних вчених досліджено теоретичні питання: світові історичні етапи розвитку пенсійних відносин, економіко-правові основи зародження і розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні, економічний зміст поняття НПФ, структура правових відносин та класифікація НПФ, місце та значення держави в процесі регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів.

З 90-х років минулого століття спостерігалася загальносвітова тенденція до проведення в галузі пенсійного забезпечення реформ, спрямованих на перегляд державних розподільчих систем та їх заміну (повну або часткову) на накопичувальні. Недержавне пенсійне забезпечення, що виникло як протипага і доповнення до державного загальнообов'язкового пенсійного страхування, дозволяє за рахунок використання одних і тих самих фінансових ресурсів вирішити дві важливі проблеми: забезпечити соціальний захист населення та значно розширити інвестиційні можливості економіки.

Аналіз процесів, що протікають в різних пенсійних системах (зокрема, порівняльний розгляд переваг окремих систем за принципами організації управління, типами інститутів, що здійснюють діяльність в сфері пенсійного забезпечення, методами організації фінансових ресурсів, вимогами до участі в пенсійній системі, формою власності, типами пенсійних зобов'язань), показав, що процес становлення систем пенсійного забезпечення у багатьох країнах відбувається нерівномірно, залежно від багатьох факторів, головними з яких є рівень економічного розвитку, демографічний та суспільно-політичний стан країни.

Солідарна пенсійна система, незважаючи на значну кількість недоліків (основним з яких є вразливість до демографічних, економічних, політичних та інших ризиків), є основою сучасних пенсійних систем більшості країн світу або є однією зі складових багаторівневих пенсійних систем, які (крім солідарної системи) включають обов'язковий накопичувальний та добровільний компонент.

Багатьом західноєвропейським країнам завдяки багаторівневій пенсійній системі вдається протягом останніх десятиріч не тільки забезпечувати соціальну захищеність непрацездатних членів суспільства, але й регулювати стан на ринку праці, впливати на демографічну ситуацію і сприяти економічному зростанню.

Одним із аргументів на користь впровадження добровільного накопичувального компоненту пенсійної системи (особливо в країнах з перехідною економікою) визначено можливість доповнення державної пенсії додатковим виплатами через НПФ.

Здійснене у дисертації дослідження поняття НПФ як соціально-економічної категорії дало підстави для їх розгляду у трьох аспектах: як соціально-захисний важіль (для підвищення матеріального забезпечення працівників після виходу їх на пенсію); як механізм реалізації соціально-трудових відносин між працівником та роботодавцем (що пов'язано із мотивацією до створення НПФ або участі в ньому); як система інституціональних інвесторів, що мають в розпорядженні інвестиційний ресурс (тобто економічний аспект).

Зважаючи на масштаби системи НПФ до набрання чинності спеціального законодавства (47 НПФ, загальний обсяг залучених коштів – 16 млн. гривень; кількість учасників – 31 тис. осіб; щомісячний розмір пенсійних виплат учасникам коливається від 10 до 750 гривень), автором доведено, що для України набуття мотиваційних витоків до розвитку цього виду пенсійного забезпечення є можливим із забезпеченням належного правового захисту та регулювання.

Особливе місце в системі державного регулювання НПФ займає регулювання їх інвестиційної діяльності, насамперед контроль складу їх інвестиційного портфелю.

Однією з найскладніших проблем розвитку НПФ в Україні є створення системи захисту (збереження) пенсійних активів від втрат та знецінення. Для захисту НПФ від прямої втрати активів (вилучення, розкрадання, маніпулювання цінами тощо) використовується механізм диверсифікації функцій установ та органів, які здійснюють обслуговування та контролюють діяльність НПФ. Оскільки пошук найбільш прибуткових сфер для вкладення капіталу пенсійними фондами може суперечити

інтересам учасників НПФ, держава забороняє зазначеним фондам здійснювати певні операції або обмежує ці можливості.

Аналіз світової практики інвестування активів НПФ (в тому числі тих країн, що мають низькі показники капіталізації фондового ринку відносно ВВП) та істотні розбіжності в напрямках та пріоритетах інвестування дозволяють стверджувати про прийнятність інвестиційної моделі, закладеної в законодавстві України стосовно питань функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення.

У другому розділі **“Економічні передумови розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні”** викладений системний аналіз економічних передумов заснування та розвитку НПФ в країні; оцінюються інвестиційні інструменти сучасного фінансового ринку, прийнятні для інвестування пенсійних активів; досліджуються чинники активізації участі населення в НПФ; запропоновано шляхи створення правових засад випуску та обігу надійних (захищених від інфляційного впливу) фінансових інструментів.

Світовий досвід свідчить, що ефективне функціонування НПФ значною мірою залежить від відпрацювання всіх взаємозв'язків між пенсійним забезпеченням, фіскальною та інвестиційною політикою, цілого ряду політичних, економічних і соціальних чинників та передумов, головними з яких є:

- зростання виробництва та підвищення його ефективності, зміцнення фінансового стану підприємств і відповідне нарощування фінансових можливостей пенсійної системи;
- суттєве підвищення доходів населення та розмірів середньомісячної заробітної плати, погашення заборгованості з її виплати, збільшення питомої ваги оплати праці у ВВП, обмеження бідності в країні;
- розвинений та ліквідний фондовий ринок, забезпечення безпеки інвестицій, надійний захист прав власності та інтересів учасників НПФ.

Після багаторічного поглиблення кризових явищ в економіці країни визначилися (приблизно з другого півріччя 1999 року) перші позитивні зрушення, які набули характеру тенденції у наступні три роки:

- зростання (з 2000 року) ключового макроекономічного показника – ВВП (в цілому за три роки на 20,9%);
- збільшення обсягів промислової (з 1999 року) та сільськогосподарської (з 2000 року) продукції (приріст за 2000-2002 роки становив, відповідно, 38,4% та 23,3%). Зокрема, відмітимо пожвавлення в машинобудівному секторі, особливо у 2000 та 2001 роках (річний приріст – 15,3% та 18,8%);
- помітна активізація інноваційної діяльності підприємств, збільшення кількості освоєних ними нових видів продукції (впродовж 2002 року – в 1,7 раза більше, ніж було освоєно в 1991 році);
- позитивні зрушення у структурі промислового виробництва, насамперед, у напрямі збільшення випуску продукції кінцевого споживання;
- зростання продуктивності праці на промислових та сільськогосподарських підприємствах (особливо у 2001 році);

- збільшення кількості та обсягів виробництва малих підприємств (за 1999 – 2002 роки – майже у півтора рази), покращання їх структури за видами економічної діяльності;

- зростання обсягів інвестицій в основний капітал (за 1999 – 2002 роки – у півтора рази) випереджаючими темпами порівняно з динамікою ВВП та розвитком промислового виробництва;

- прискорення річних темпів росту вартості основних фондів підприємств (у 2002 році 103,2% проти 100,8% у 1998 році);

- стабілізація інфляційних процесів тощо.

А втім позитивні економічні досягнення останніх років не можуть вважатися достатніми. Стабільних темпів зростання виробництва, які є об'єктивною базою стабільних доходів підприємств та населення, поки що не вдалося досягнути. До того ж зберігається надто значна регіональна диференціація за середньодушовими показниками виробництва ВДВ (5,9 рази) та промислової продукції (10,3 рази), інвестицій в основний капітал (8,1 рази), а також за кількістю створених малих підприємств. Продовжується інтенсивний переплив прибутків від сфери виробництва до сфери посередництва. Збитковими у 2002 році стали сільськогосподарські підприємства, а в промислових – знизився рівень рентабельності. Уповільнюється динаміка продуктивності праці на зазначених підприємствах. Дуже незначною залишається частка малих підприємств у загальному обсязі виробництва тощо.

Становище у сфері доходів населення протягом 1999 – 2002 років значною мірою віддзеркалювало ситуацію, що склалася в економіці країни. Водночас, на ньому позначилася низка урядових заходів, спрямованих на підвищення заробітної плати та посилення її стимулюючої ролі, поліпшення ситуації на ринку праці, реформування системи соціального захисту, обмеження бідності в країні та інші. Як найбільш важливі позитивні досягнення слід відмітити: збільшення питомої ваги грошових доходів у сукупних ресурсах домогосподарств (до 80,0% у 2002 році); припинення негативної тенденції до скорочення питомої ваги оплати праці в грошових доходах населення; перевищення середнім розміром заробітної плати величини прожиткового мінімуму (на 3,1% у 2002 році); скорочення заборгованості із виплати заробітної плати (у 2002 році – на 64,5%, порівняно з кінцем 1998 року) та погашення заборгованості із виплати пенсій; зростання індексів реальних грошових доходів населення (з 2000 року) та реальної заробітної плати працівників (з 2001 року), причому останній показник більше ніж на 10% випереджав темпи зростання реального ВВП тощо. Проте досліджуваний період ще не став переломним у підвищенні добробуту переважної більшості громадян, отже ситуація у сфері доходів населення залишається досить складною. Значна кількість існуючих проблем ще не знайшла остаточного вирішення: майже не зростає питома вага оплати праці у ВВП, недостатньою є частка оплати праці у структурі грошових доходів; обмеженими залишаються можливості населення робити заощадження (табл.1), низькими зберігаються середньодушові розміри заробітної плати та соціальних трансфертів, істотним є розрив між величиною прожиткового мінімуму та розмірами

мінімальної заробітної плати, інших соціальних виплат; зростає коефіцієнт міжгалузевої диференціації за розмірами заробітної плати; не вирішено питання щодо упорядкування оплати праці працівників бюджетної сфери; занадто значними є нарахування на фонд оплати праці; досі не ліквідовано заборгованість із виплати заробітної плати та деяких видах соціальної допомоги; надмірною є регіональна диференціація за доходами; соціально небезпечних масштабів набуло розшарування населення за розмірами доходів, яке на фоні підвищення середніх показників доходів та споживання призвело до поширення бідності в країні.

Таблиця 1.

Динаміка витрат населення України на купівлю акцій, сертифікатів, валюти, вкладів до банків у 1999 – 2002 роках

	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.
Витрати на купівлю акцій, сертифікатів, валюти, вкладів до банків на 1 домогосподарство за місяць (гривень)	2,22	3,10	5,77	7,40
Те ж у відсотках до грошових доходів домогосподарства	1,0	1,1	1,5	1,5
Те ж у відсотках до грошових витрат домогосподарства	0,7	0,7	1,1	1,3

Джерело: за даними Держкомстату України та власними розрахунками на їх підставі

Існування такої кількості невирішених проблем може стати серйозною перешкодою на шляху як створення середнього класу, так і розвитку недержавного пенсійного забезпечення, якщо у середньостроковій перспективі не буде досягнуто значного посилення державного регулювання у сфері формування та розподілу доходів населення (оскільки для підвищення добробуту переважної більшості громадян та призупинення подальшої поляризації суспільства недостатньо лише зростання основних макроекономічних показників).

В дисертації досліджено сучасні процеси розвитку фондового ринку. Відмічається, що на сучасному фондовому ринку України простежуються позитивні зрушення. Динамічно зростали загальні обсяги випуску цінних паперів; операцій з цінними паперами; питома вага угод з цінними паперами, укладеними на організованому ринку, тощо. Проте, фондовий ринок поки що не виконує повною мірою всіх завдань щодо раціонального перерозподілу фінансових ресурсів та ефективного залучення інвестицій в реальний сектор економіки України. Низькою залишається ринкова капіталізація найбільших українських компаній, що істотно вплине на пропозиції фінансових інструментів для інвестицій НПФ.

Аналіз дав можливість визначити найбільш надійні (з погляду повернення інвестованих коштів) фінансові інструменти для вкладання коштів НПФ, а саме: облігації внутрішньої державної позики; корпоративні облігації емітентів з високою ринковою репутацією; іпотечні облігації, випущені під заставу об'єктів нерухомості (у

випадку їх запровадження до початку діяльності таких фондів); банківські депозити (ощадні сертифікати), що пропонуються найбільш надійними комерційними банками; цінні папери іноземних емітентів в межах, визначених законодавством.

Об'єктивний процес розвитку НПФ України зумовлює необхідність напрацювання та впровадження цілісного механізму державного регулювання діяльності НПФ, посилення таких його основних напрямів, як оподаткування суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення, створення сприятливого інвестиційного середовища для вкладення їх коштів, підвищення розміру пенсійних виплат шляхом формування системи пенсійних заощаджень, сприяння розвитку інфраструктури фінансових ринків тощо.

У третьому розділі “Обґрунтування механізмів державного регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів” досліджуються найбільш актуальні питання створення механізму державного регулювання діяльності НПФ на етапі їх заснування та розвитку, а також формування в Україні нових методологічних основ пенсійного забезпечення.

Поглиблений аналіз тенденцій соціально-економічного розвитку України і відповідно передумов становлення системи НПФ дозволив автору оцінити потенційні можливості зазначених фондів щодо накопичення інвестиційних ресурсів у національну економіку в середньостроковій перспективі (табл. 2).

Таблиця 2.

**Прогнозна оцінка обсягу інвестиційних ресурсів НПФ
у середньостроковій перспективі**

Показники	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.
Загальна кількість потенційних учасників системи НПФ, тис. осіб	31,0	249,5	611,5	1093,5	1693,0
Загальна сума доходів, з якої сплачуватимуться внески до НПФ, млн. гривень	372,0	3312,6	7976,0	14688,3	23120,4
Середній розмір відрахувань до НПФ, %	5	10	15	15	15
Загальний обсяг надходжень до НПФ, млн. гривень	18,6	331,3	1196,4	2203,2	3468,1
Середній розмір чистого інвестиційного доходу, %	-	5	5	5	5
Накопичені інвестиційні ресурси системи НПФ (чисті), млн. гривень	19,5	368,3	1642,9	4038,4	7881,8

Джерело: власні розрахунки на підставі звітних даних Держкомстату та Держфінпослуг України

Подальше нарощування додаткових пенсійних заощаджень громадян і посилення активізації НПФ у процесі прискорення макроекономічного зростання України залежатиме від розробки та своєчасного запровадження механізму регулювання державою сфери недержавного пенсійного забезпечення, який спрямований на

підтримку балансу взаємних економічних інтересів НПФ та держави, вкладників та НПФ.

В дисертації розроблено основні напрями державного механізму регулювання діяльності НПФ, які включають удосконалення та створення законодавчо-правового, соціально-економічного та організаційного елементів його реалізації. Запропоновано систему конкретних заходів щодо підвищення ролі держави у формуванні заощаджень громадян через систему НПФ, висвітлені концептуальні підходи до системи моніторингу їх діяльності (рис. 1).

Автором доводиться думка, що при розміщенні пенсійних активів поряд з обмеженнями щодо їх складу та структури доцільно застосовувати механізм обмеження за ступенем ризику об'єкта інвестування. Віднесення об'єктів інвестування пенсійних активів до тієї чи іншої групи ризику визначається пенсійним фондом самостійно на підставі оцінки тенденцій розвитку фінансового ринку і враховується в плані розміщення пенсійних активів фонду. Загальними орієнтирами щодо фінансових інструментів, що обертаються на фондовому ринку (організованому його сегменті), пропонується вважати наступні: безризикові об'єкти інвестування – державні боргові цінні папери, деноміновані у гривні (ОВДП та інші), гарантовані урядом або державою іпотечні облігації, емітовані спеціалізованими іпотечними установами (іпотечним банком, іпотечною агенцією тощо); об'єкти інвестування мінімального ризику – гарантовані корпоративні та муніципальні (місцеві) облігації; ризиковані об'єкти інвестування – акції; об'єкти інвестування підвищеного ризику – корпоративні облігації, випущені під загальне зобов'язання.

Розширення напрямів інвестування пенсійних активів пропонується здійснювати через удосконалення умов випуску існуючих та запровадження нових видів фінансових інструментів, захищених від впливу інфляції.

Особлива увага в роботі приділяється обґрунтуванню методологічного підходу до формування пільгового податкового режиму для діяльності НПФ, суть якого полягає в запровадженні в Україні класичної моделі "податку на витрати", тобто, коли від податків звільняються внески та інвестиційний дохід, але оподатковуються пенсійні виплати. На думку автора, в рамках запровадження цієї моделі на довгострокову перспективу доцільним буде застосування пільгового порядку оподаткування до внесків, які не перевищують 25% річного сукупного оподаткованого доходу фізичної особи, на користь якої перераховуються такі внески.

Для забезпечення цілісності системи норм податкового регулювання діяльності всіх категорій суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення необхідно всю сукупність норм щодо особливостей оподаткування цих суб'єктів викласти у вигляді комплексних змін до діючого податкового законодавства.

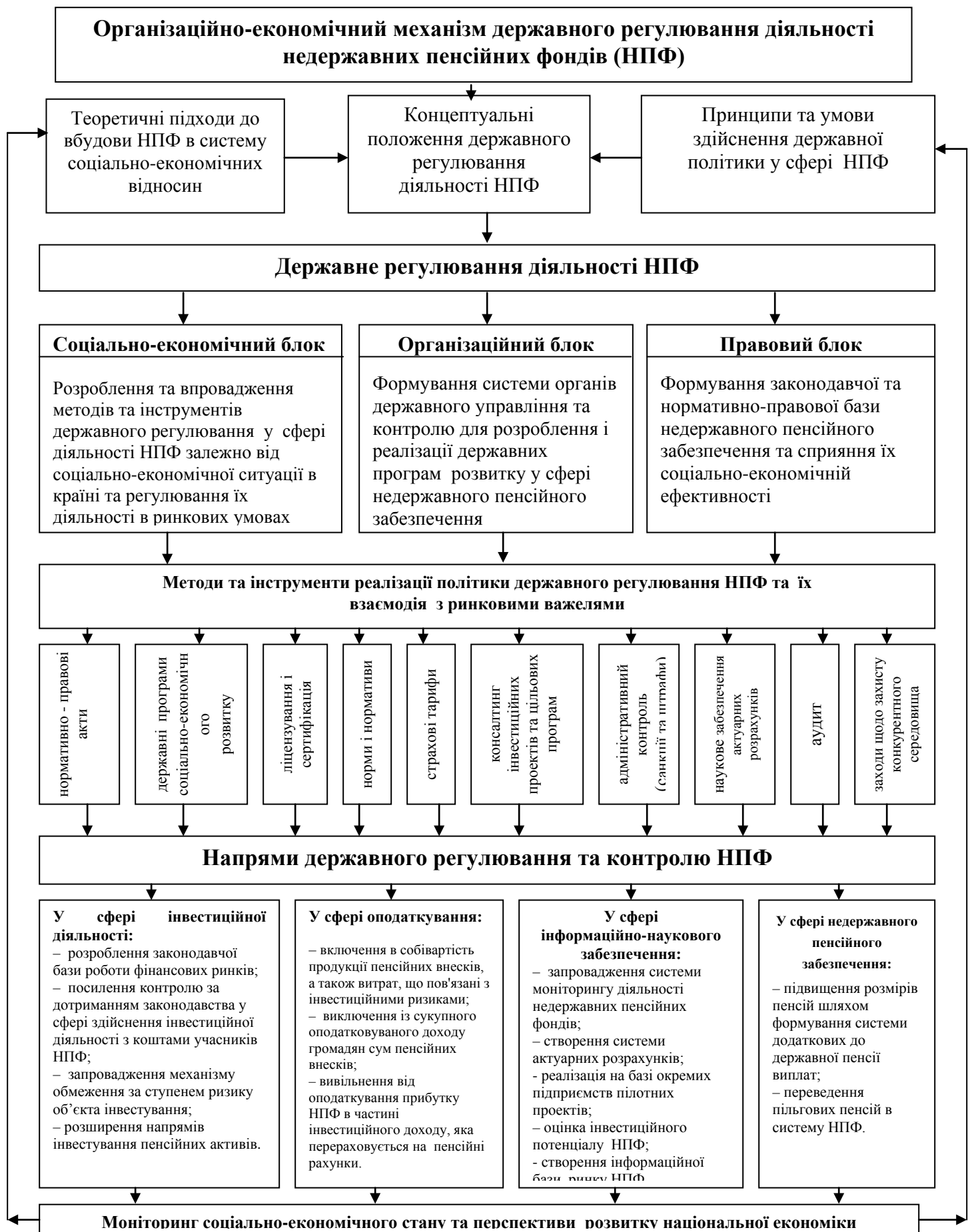

Рис 1. Схема організаційно-економічного механізму державного регулювання діяльності НПФ

Насамперед, це стосується внесення змін до законів “Про оподаткування прибутку підприємств” (в частині врегулювання питань оподаткування недержавних пенсійних фондів як неприбуткових організацій), “Про податок на додану вартість” (в частині віднесення до складу операцій, що не підлягають оподаткуванню податком на додану вартість, послуг з недержавного пенсійного забезпечення), “Про порядок погашення зобов’язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами” (в частині включення до переліку активів, що не можуть бути використані як джерело погашення податкового боргу, пенсійних внесків на недержавне пенсійне забезпечення) тощо.

У роботі доведено, що в контексті пенсійної реформи централізована державна система пільгових пенсій (за особливі умови праці та за вислугу років) може бути замінена або доповнена децентралізованими професійними пенсійними системами на рівні підприємств, територій, галузей. Тому запропоновано поступове переведення пільгових (дострокових) пенсій в систему НПФ шляхом реорганізації порядку формування і надання дострокових (пільгових) пенсій у зв'язку з особливими умовами праці, забезпечення підвищення розмірів таких пенсій, створення діючих економічних стимулів для поліпшення роботодавцями умов праці робітників та скорочення робочих місць з особливими умовами праці.

В роботі акцентовано увагу на питаннях інформаційно-наукового забезпечення державної політики у сфері НПФ, яке доцільно здійснювати через моніторинг соціально-економічних індикаторів їх діяльності. Постійне відстеження індикаторів розвитку НПФ (серед яких основними є загальна кількість учасників НПФ; співвідношення учасників НПФ до економічно активного населення країни; середній розмір пенсійних виплат, співвідношення середньої пенсійної виплати з НПФ та державної пенсії; середній розмір внеску до НПФ, чиста вартість активів НПФ, приріст пенсійних активів за рахунок інвестиційного доходу та інші) стане базою обґрунтованого аналізу причин зміни їх динаміки та відносних рівнів, а також важливою ланкою формування державної політики в сфері пенсійного забезпечення, яка дасть змогу на його основі розробляти відповідні заходи для виваженого корегування і перегляду існуючих тактик і способів для виправлення деформацій, перекосів у розвитку діяльності НПФ.

Здійснення дієвого моніторингу, оперативного регулювання і нагляду за діяльністю НПФ забезпечить прозорість діяльності НПФ, а також зробить можливим упередження виникнення негативних тенденції та кризових явищ в його розвитку.

У дисертації пропонується реалізація на базі окремих підприємств пілотних проектів у сфері недержавного пенсійного забезпечення, які здійснюватимуться шляхом створення та функціонування експериментальних фондів: відкритого, корпоративного (який має одноосібного засновника роботодавця та створений кількома засновниками) та професійного.

Пілотні проекти доцільно також реалізувати на базі підприємств, що охоплюють категорії працівників, які відповідно до діючого законодавства мають право на пенсію за вислугу років, та виробничих підприємств, що мають атестовані робочі місця за

списками № 1 і № 2. Набуття досвіду діяльності таких пілотних проектів щодо визначення оптимальних пенсійних схем та тарифної політики стане вагомим фактором врегулювання питань пенсійного забезпечення вищезазначених працівників.

ВИСНОВКИ

У дисертації викладено теоретичні узагальнення і нове вирішення наукової проблеми формування механізму державного регулювання діяльності НПФ. Дослідження розвиває науковообґрунтовані підходи побудови ефективно діючих НПФ в Україні та містить пропозиції стосовно напрямів, механізмів і методів державного регулювання їх діяльності. Виконане дослідження дає змогу зробити такі висновки.

1. Еволюція пенсійних відносин свідчить, що в світі йде активний процес реформування пенсійних систем та переходу від традиційної розподільної системи “солідарності поколінь” до багаторівневої. Побудована на накопичувальних принципах багаторівнева пенсійна система дає можливість за рахунок використання одних і тих самих фінансових ресурсів (накопичених коштів громадян) розв’язати дві важливі проблеми – забезпечити соціальний захист населення та значно розширити інвестиційні можливості економіки.

2. НПФ – окрема соціально-економічна категорія, яку доцільно розглядати у таких основних площинах: як соціально-захисний важіль (для підвищення матеріального забезпечення працівників після виходу їх на пенсію); як механізм реалізації соціально-трудова відносин між працівником та роботодавцем (що пов’язано із мотивацією до створення НПФ або участі в ньому); як систему інституціональних інвесторів, що мають в розпорядженні інвестиційний ресурс (тобто економічний аспект).

3. Позитивні зрушення, які відбувалися протягом останніх років (зростання ВВП, промислового виробництва, поліпшення ситуації у грошово-кредитній сфері, активізація інвестиційної діяльності тощо), створюють умови для посилення фінансової спроможності підприємств щодо їх участі в системі НПФ. Однак відсутність на сьогодні сильної і цілеспрямованої державної політики щодо формування та розподілу доходів населення викликає значні труднощі на шляху зменшення диференціації суспільства за доходами, подолання бідності, зміцнення позицій середнього класу (питому вагу якого у поточному десятиріччі передбачено довести до 45-50%), а відповідно, і розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення, яка створюється з огляду на достатньо високий рівень доходів значної частини населення.

4. Для становлення НПФ, запровадження нових методологічних принципів пенсійної системи та формування економічних основ накопичення пенсійних активів як складного, багатоаспектного, довготривалого процесу необхідним є забезпечення реалізації складових механізму державного регулювання діяльності НПФ за такими блоками: соціально-економічний, організаційний та правовий. Вони передбачають вдосконалення нормативно-правової бази, забезпечення реалізації соціально-економічного розвитку, впровадження систем ліцензування та сертифікації,

норм та тарифів, консалтингу інвестиційних проектів НПФ, забезпечення адміністративного контролю, аудиту та захисту конкурентного середовища тощо.

5. Основними напрямками державного регулювання інвестиційної діяльності НПФ визначено підвищення інвестиційної привабливості існуючих фінансових інструментів, для вкладення пенсійних активів; прийняття нормативно-правового акту щодо спрощення порядку здійснення валютних операцій пенсійними фондами; започаткування в Україні діяльності незалежних рейтингових агенцій, які б здійснювали оцінку (присвоєння рейтингу) корпоративних та муніципальних цінних паперів; розроблення законодавчої бази роботи фінансових ринків; запровадження обмежень за ступенем ризику об'єкта інвестування НПФ; розширення напрямів інвестування пенсійних активів шляхом удосконалення умов випуску існуючих та запровадження нових видів фінансових інструментів, захищених насамперед від впливу інфляції.

6. Для забезпечення фондового ринку України надійними, захищеними від інфляційного впливу фінансовими інструментами, які можуть розглядатися НПФ як об'єкти інвестування, необхідно створити передумови для їх випуску та обігу. Відповідні передумови повинні бути закладені як безпосередньо в економічній політиці держави при розробленні відповідних програм розвитку фінансових ринків, так і шляхом прийняття законодавчих актів, зокрема, нової редакції Закону України "Про цінні папери та фондову біржу", "Про акціонерні товариства" та інших, розроблених на виконання Указу Президента України "Про додаткові заходи щодо розвитку фондового ринку України".

7. Для захисту учасників НПФ від прямої втрати активів (вилучення, розкрадання шляхом шахрайства, маніпулювання цінами тощо) використовується механізм диверсифікації функцій установ та органів, які здійснюють обслуговування та контролюють діяльність НПФ, за допомогою якого ускладнюється можливість нецільового або корисливого використання пенсійних коштів.

8. Стимулювати накопичення пенсійних заощаджень в НПФ повинен економічно обґрунтований та комплексний податковий механізм. Запропоновано використання методологічного підходу до формування пільгового податкового режиму для діяльності НПФ, який базується на запровадженні класичної моделі "податку на витрати", тобто, коли від податків звільняються внески та інвестиційний дохід, але оподатковуються пенсійні виплати з НПФ.

9. З метою розв'язання однієї з основних нагальних проблем діючої пенсійної системи, що пов'язана з переобтяженістю цієї системи різноманітними пільгами та виплатами (які, за їх змістом, не властиві системі пенсійного страхування), запропоновано механізм запровадження схем пільгових пенсій в систему недержавного пенсійного забезпечення. Комплекс практичних заходів щодо реалізації цього механізму полягає у розробленні спеціального законодавства та здійсненні таких заходів: проведення експерименту з відпрацювання технології обліку додаткових внесків, направлених на фінансування виплат пільгових пенсій; розроблення і апробація критеріїв граничних професійних ризиків і проведення на їх основі атестації робочих

мість, робота на яких дає право на дострокову або пільгову пенсію; запровадження нового порядку обчислення пільгового стажу.

10. Основні засади побудови системи моніторингу НПФ базуються на принципах системного спостереження за динамікою і характером якісних змін у процесі їх розвитку через призму соціально-економічних індикаторів. Ступінь ефективності роботи цих фондів можна оцінювати за допомогою таких показників: загальна чисельність учасників НПФ; співвідношення учасників НПФ до економічно активного населення країни; середній розмір пенсійних виплат; співвідношення середньої пенсійної виплати з НПФ та державної пенсії; середній розмір внеску до НПФ; вартість чистих активів НПФ; приріст пенсійних активів за рахунок інвестиційного доходу та інші.

11. З метою більш поглибленого обстеження діяльності НПФ пропонується реалізація на базі окремих підприємств пілотних проектів щодо апробації механізмів функціонування НПФ типів відкритого; корпоративного (створеного одноосібним засновником роботодавцем або кількома засновниками); професійного та суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення.

12. Для ефективного використання інвестиційних ресурсів НПФ (передбачається, що у середньостроковій перспективі можливим є залучення в реальний сектор економіки України активів НПФ від 2,0 до 8,0 млрд. гривень) необхідним є взаємопов'язане функціонування всіх елементів організаційно-економічного механізму регулювання та діяльності НПФ та його спроможність адекватно реагувати на вимоги сучасного етапу ринкових відносин в Україні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ РОБІТ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

В наукових фахових виданнях:

1. Лазебна М.В., Балабушка Н.М. Структурні зрушення та рівень доходів та витрат населення в 2000 році // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. – Вип. 12. / Наук. ред. І.К. Бондар. - К., 2001. - С.111-115 (особистий внесок: здійснено аналіз номінальних та грошових доходів населення - 0,25 д.а.).

2. Лазебна М.В. Соціально-економічні аспекти життєдіяльності домогосподарств в Україні // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. – Вип. 15. / Наук. ред. І.К. Бондар. – К., 2001. - С. 101-105 (0,5 д.а.)

3. Лазебна М.В. Організаційно-економічний механізм державного регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. – Вип. 7-8 (26-27). / Наук. ред. І.К. Бондар. – К., 2003. - С. 148-151 (0,3 д.а.).

4. Лазебна М.В. Можливі підходи до регулювання процесів інвестування активів пенсійних фондів // Трансформаційні процеси у соціальній сфері: Збірник наукових праць. НАН України. Інститут економіки. / Відп. ред. В.М. Новіков – К., 2003. - С. 52-58 (0,4 д.а.).

5. Лазебна М.В. Деякі питання формування ефективної системи недержавних пенсійних фондів // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. – Вип. 10 (29). / Наук. ред. І.К. Бондар. – К., 2003. - С. 91-94 (0,4 д.а.).

В інших виданнях:

1. Лазебна М.В. Реформа корпоративного управління як передумова розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення // Збірник тез і виступів Першої Міжнародної науково-практичної конференції “Теорія і практика формування і розвитку корпоративного сектора економіки”. – К., 2003. - С. 69-71 (0,2 д.а.).

2. Лазебна М.В. Активи недержавних пенсійних фондів: принципи формування та управління // Збірник тез науково-практичної конференції “Управління економікою в ринкових умовах в контексті стратегічних напрямів розвитку України до 2011 року”. – К., 2003. - С. 68-72 (0,2 д.а.).

АНОТАЦІЯ

Лазебна М.В. Організаційно-економічний механізм державного регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.02.03. – Організація управління, планування і регулювання економікою. – Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Київ, 2004.

Дисертація присвячена теоретичним, методичним і практичним питанням формування державної політики в сфері діяльності недержавних пенсійних фондів.

У дисертаційній роботі розкрито економічну сутність недержавного пенсійного фонду, досліджено концептуальні підходи до організації державного регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів, проведено аналіз економічних передумов впровадження недержавного пенсійного забезпечення в Україні. Розроблено організаційно-економічний механізм державного регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів та визначено і науково обґрунтовано основні напрями його розвитку з урахуванням особливостей перехідної економіки. Надані конкретні рекомендації щодо впровадження схем пільгових пенсій в систему недержавних пенсійних фондів.

Основні результати дисертації впроваджено в економічну практику при розробленні стратегічних напрямів державної політики в сфері діяльності недержавних пенсійних фондів.

Ключові слова: недержавний пенсійний фонд, пенсійне забезпечення, пенсійний план, активи, інвестиції, механізм регулювання, оподаткування, пенсійна реформа.

АННОТАЦИЯ

Лазебная М.В. Организационно-экономический механизм государственного регулирования деятельности негосударственных пенсионных фондов. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.02.03. – Организация управления, планирование и регулирование экономикой. – Научно-исследовательский экономический институт Министерства экономики и по вопросам европейской интеграции Украины, Киев, 2004.

Диссертация посвящена теоретическим, методическим и практическим вопросам формирования государственной политики в сфере регулирования деятельности негосударственных пенсионных фондов.

В диссертационной работе проанализированы существующие механизмы и направления государственного регулирования деятельности негосударственных пенсионных фондов, на их основе разработаны рекомендации по формированию национальной политики в этой области.

Внедрение в рамках пенсионной реформы негосударственной добровольной пенсионной системы является одной из сложных структурных реформ, поскольку затрагивает существующий политический и экономический баланс, распределение доходов населения внутри и между поколениями, влияет на рынок труда и капитала. В связи с этим существенное значение имеет разработка стратегии и создание необходимых условий развития системы негосударственных пенсионных фондов, определение механизмов государственного регулирования и стимулирования.

Анализ и оценка экономических предпосылок развития в Украине негосударственных пенсионных фондов позволили сформулировать основные концептуальные положения государственной политики в этой сфере. Эффективными направлениями развития рынка негосударственных пенсионных фондов и приумножения финансовых возможностей пенсионной системы должны стать действия по существенному улучшению уровня жизни населения, укреплению финансового положения предприятий, созданию правовых предпосылок выпуска и обращения надежных и защищенных от инфляционного влияния финансовых инструментов.

На основе анализа реализованных стратегий других стран в сфере регулирования деятельности негосударственных пенсионных фондов предложен организационно-экономический механизм государственного регулирования деятельности негосударственных пенсионных фондов Украины. Исходя из результатов исследования, определены основные элементы этого механизма: налоговое, правовое, инвестиционное и информационное обеспечение. Предложен комплекс мер государственного влияния, направленных на развитие негосударственных пенсионных фондов. Внедрение основных положений разработанного механизма позволит создать условия для развития в Украине системы негосударственных пенсионных фондов.

Для решения одной из насущных проблем нынешнего пенсионного обеспечения – наличия пенсий, которые по своей сути не подходят системе пенсионного страхования, предложен механизм внедрения схем досрочных (льготных) пенсий в систему негосударственных пенсионных фондов, который базируется на: законодательном отчислении взносов работодателями в корпоративные и профессиональные пенсионные фонды за работников, которые занимают рабочие места с вредными и тяжелыми условиями; усовершенствовании порядка проведения аттестации предприятий с вредными и тяжелыми условиями труда; стимулировании замены льготы по досрочному выходу на пенсию другими видами социальных услуг (повышение заработной платы, увеличение продолжительности отпуска и др.).

Принципиальные предложения работы использованы в аналитических разработках Министерства экономики и по вопросам европейской интеграции, а также при подготовке нормативно-правовой базы по внедрению Закона Украины “О негосударственном пенсионном обеспечении”.

Ключевые слова: негосударственный пенсионный фонд, пенсионное обеспечение, пенсионный план, активы, механизм регулирования, налогообложение, пенсионная реформа.

ANNOTATION

Lazebna M.V. Economic mechanism of State regulation of Non-State pension funds' activities – Manuscript.

Dissertation for a scientific degree of the candidate of economic sciences by speciality 08.02.03. – Organisation of management, planning and regulation of economy. – Scientific Research Economic Institute under the Ministry of Economy and European Integration of Ukraine, Kyiv, 2004.

The dissertation is devoted to the theoretical, methodical and practical issues of formation of State policy in the sphere of Non-state pension funds' activities.

The economic essence of a Non-State pension fund is revealed, the conceptual approaches to organization of State regulation of Non-State pension funds' activities are explored, the analysis of economic conditions of Non-State pension provision's introduction in Ukraine is carried out in the dissertation.

Economic mechanism of State regulation of Non-State pension funds' activities is worked out and the directions of its development are determined and scientifically grounded considering features of transitional economy. Some concrete recommendations on introduction of privileged pensions' schemes into the system of Non-State pension funds are present in the work.

The main results of the dissertation were practically realised in the development of strategic directions of State policy in the sphere of Non-State pension funds' activities.

Key words: Non-State pension fund, pension provision, pension plan, assets of Non-State pension funds, investments, mechanism of regulation of Non-State pension funds' activities, taxation, pension reform.